

Hemliv och äktenskapshandel

Ur boken Med lag och slag
Utgiven 1967 Av Sven Rydstrand

I våra dagar tycker vi nog ofta att alltför många skilsmässor förekommer inom den äktenskapliga samlevnaden och att otroheten blomstrar alltför yvigt. Men det var nog inte stort bättre i gamla tider. I protokollen är det dock intressant att lägga märke till att kvinnan inte alltid var så tillbakasatt, som man velat göra gällande. Med stöd av lag och rätt kunde hon inte sällan sätta männen på plats. Detta framgår bl. a. av nedanstående protokoll, som skrevs vid tinget på Kviström i juni 1689:

Ett kvinnfolk, Märta Jonsdotter, hade instämt Anders Olsson i Medbo, som hon tjänat på sjätte året, varandes han en änkeman, som ej allenast har tillstått munteligen utan ock med en här i rätten ingiven skrift lovat henne äktenskap, som dock skedde i dryckenskap. 2. Tillstår denne Anders att han henne hävdat. 3. Kan Anders Olsson ej neka att han haft uppsåt att henne äkta och fördenskull tilltalat kyrkoherden i Foss, herr Claes Nilsson, att han ville dem trolova den fjärde Pingstedag, men nu invänder han att han brukat de förord, om hans barn det vilja samtycka. 4. Var bryggat och matrett till fästningsöl efter Märta's berättelse, men nu säger Anders Olsson att han hade bryggat för sina barn. 5. Uti den inlagda skriften tillstås klarligen äktenskapslöftet vara gjort, om barnen icke voro däremot.

Vidare hade Anders Olsson i Medbo instämt Simon Jacobsson och Oluf Sörensson Åhs som vittnen att göra deras berättelse vad de härom hade hört och sett. Simon Jacobsson vittnar, som han med ed ville bekräfta, att han först var tre eller fyra dagar före Pingstedagen kallad och bjuden till Anders i Medbo till fästningsöl på fjärdedagen. För det andra blev han kallad till Medbo på Pingstdaysafton utav Anders barn att höra att de förbjöd sin fader att fästa Märta. Då sade Anders i Medbo: "Vill barnen taga ordet utur munnen på mig, kan de våga sig." Och sedan tingade de så länge med Märta, att hon skulle hava en specie Rd för de åtta veckor, som hon tjänat över sin tid. Därtill fyra alnar blångarn.

Och därmed skulle de vara åtskilda, och satte hon årstjänst hos Anders i Medbo son, Pehr på Slottet, dit hennes kista skulle föras. Detta var om kvällen, men på Pingstdagen, då hon kom från kyrkan, ändrade hon sitt löfte och avtal. Oluf Simonsson i Åhs, särskilt inkallad, vittnar lika som Simon, undantagandes han icke vet vad pigan recolverade sig till om Pingstdagen.

Märta nekar inte till att Anders barn dels genom lockande och dels med trug kommit henne till att göra ett sådant förlikningsmål, men som ingen av hennes släkt var där hos, kunde eller ville hon det ej hålla, sedan Anders henne hävdat och bedragit hade.

Rec: Av förestående parter egen bekännelse så muntligt som skriftligt, som här i rätten i nogaste maten är rannsakat och bekant, prövar rätten skäligen att Anders Olsson i Medbo, som under bevisligen uppsåt och äktenskapslöfte hävdat Märta Jonsdotter, skall sådant med kyrkans band fullkomna. Undandrager han sig vigseln, som han ock med stort oljud här i rätten förmärka låtit, förklaras Märta Jonsdotter dock för hans hustru efter det 15 kap. art. 13 i Kyrkolagen. Emellertid och på någon tid hålles Anders från sina salighetsmedels brukande, intill dess han Märta försonat. Eljest plikte Anders för oljud 3 marker smt.

Det kan vara intressant att se hur det kunde gå till vid ett bröllop i gamla tider, och här skall därför återges ett protokoll, som skrevs vid tinget i Svarteborg den 6 oktober år 1696, i vilket det berättas om ett bröllop på Saltkällan samma år:

Skepparens vid Saltkällan Sigge Siggessons hustru Maren Bertillsdotter hade instämt länsmannen Anders Tack och dess son Ludvick Tack, vilken senare Ludvick Tack hade bröllop och tredje dagen efter första bröllopsdagen har Ludvick vid varjehanda tillfällen skändat denna sin nyligen bekomna hustrus syskonbarn, Maren Bertillsdotter och hennes moder, Boel Jönsdotter, med äreröriga beskyllningar och andra oanständiga okvädningsord. Ludvick bekände sig ha varit drucken och beskänkt men intet äreliget med denna sin svägerska, tillstod fuller nu som tillförene förlikning men hördes ingen avbön. Hustru Maren begärde att hennes vittnen måtte upptagas och edeligen avhörde bliva, vilka hon med kostnad ock uppehålla måste. Ville ingen förlikning höra eller ingå utan begärde i saken dom.

Först blev dragonen Jon Starck framförd, som efter avlagd ed vittnade, att då han i förstugan stod, såg han det Ludvick, som varit brudemannen, gick ut på gården, där han fick se denna sin svägerska Maren tog henne i armen och nödgade henne in med sig samt satte henne fram i bänken och tillbjöd henne dansa med en Stockholmskeppare, som där låg och intog bräder till ledning uti sitt skepp. Och som Maren nekade till att dansa och sade: "Jag har dansat nog", sprang Ludvick omkring på golvet, och i det ropade han "hora", men vet ej vem det mentes därmed, men Maren tog detta till sig. Denne Jon Starck berättar att Ludvick var övermåttan drucken.

Därnäst inkallades Christen Andersson på Sanden, vilken efter avlagd ed vittnade att på den 3-je bröllopsdagen, då gästerna reste bort och de följde dem ut ur huset, somliga till lands och andra till vattens, då tog Ludvick Maren vid handen, sägande: "Kan min syster följa med in?". Som hon ock gjorde, och vid det de gingo uppför trappan, sade Ludvick: "Den som har skällt mig och min hustru för källtring, han kan få vara källtring själv." Därpå svarade Maren intet, men när hon var inkommen, kom Stockholmskepparen Benjamin Grandet och uppbjöd Maren att dansa med sig.

Då svarade Maren: "Källtringar dansar inte." Skepparen tilltalade Ludvick och frågade vad han gjort Maren, medan hon ej vill dansa. Då svarade Ludvick: "Tag då min hustru och giv henne djävulen, den tävan och horan." Varpå Maren gick ut och i detsamma sade hon till Ludvick: "I talen hårt, min sväger, har jag det förtjänat av eder?" Sedan återkom Maren med sin moder, Boel Jönsdotter, och Boel slog näven i bordet framför länsmannen och frågade varför hans son så illa skällt hennes dotter. Då svarade länsmannen: "Gäck djävulen i våld, din gamle djävul! Har du inte varit här förr, så gäck hem, din gamle djävul!" Han bekände ock att de alla var mycket druckna, men denne Christen var nyss uppstånden samt nykter och reste den dagen åt skärgården.

Dirick Nillsson vid Saltkällan efter avlags ed vittnade och bekände att han såg och hörde, det Ludvick bad Maren gå in med sig, och när de voro inkomna bad Ludvick Stockholmskepparen dansa med Maren, men Maren vägrade dansa. Då bad Ludvick sin hustru dansa med skepparen och så begynte Ludvick ropa "Täva" och "hora" några gånger och mente därmed Maren, som han intet annat kunde förstå. Maten svarade inte ett ord men gick bort och återkom med sin moder Boel. Då slog Boel i bordet och frågade vadan de skändar hennes dotter. Då svarade Ludvick och fick henne i axeln och sade: "Har du intet annat här före, så gäck nu hem, din gamla tova." Denne Dirick lossade Ludvicks hand ur Boels axel och bekänner att Ludvick var mycket drucken.

Sedan inkallades en ärlig hustru, Karin Gunnarsdotter, mot vilken intet jävades, men betygade att hon var kommen dit till gästabudsgården med några jordbär, som hennes barn hämtat, då stod hon i förstugan och hållade sitt huvud intill stugedörren, då såg denna bondehustru huru Ludvick tog denna Maren vid handen och ledde henne in och satte henne fram i bänken. Då kom en skeppare och ville dansa med Maren. Då svarade Maren: "Jag orkar inte dansa, har dansat nog." Och i detsamma hörde hon Ludvick säga sig vara kommen bland källtringar, och han kallade Maren för "tova, hora och brännvinsbalja" och bad henne gå till Svarteborg och taga sitt skottsmål.

Maren svarade inte utan sade: "Detta har jag inte förskyllt av eder." Detta skedde med gråtande tårar av Maren, och då Maren skulle gå ut, då mötte hennes moder Boel henne i förstugan. Då ville Maren haft sin moder tillbaka, men modern sade: "Jag skall veta om du eller vem som är orsak till detta", och då Boel kom in hälsade hon först, sedan frågade hon Ludvick och sade: "Svåger, vad orsak har i till att så illa skända mitt barn?" Då tog Ludvick den gamla hustrun i axeln och vände henne åt dörren sägandes: "Du har inte varit här förr, gåck hädan, din gamla sladdertaska, du med den unga och den unga med dig."

Rustmästaren Daniel Richter, som är förlovad med Ludvicks syster, kunde dock likväl ej annat säga än att han hörde Ludvick, som var mycket drucken, skylla Maren för en hora, som han dock intet mera hörde, och han halp till att skilja dem åt. Ludvick slog efter Marens ansikte, men om han råkade henne, vet rustmästaren intet utan han tog Maren från Ludvick.

Erick i Svinebacka vittnade att han hörde väl Ludvick ropa "hora" och "brännvinsbalja" men vet ej vem han därmed mente.

Svaranden Ludvick Tack nu som tillförende erkände sig varit så drucken att han inte minns vad han gjorde, beder om förlåtelse och tillgift. Men Maren Bertillsdotter påstod sig vilja hava dom.

Utslag: Uti den nu för häradstingsrätten instämnda sak av käranden hustru Maren Bertillsdotter, skepparen Sigge Siggessons hustru i Saltkällan, vilken skeppare nu är utseglad, angående någon överhörig beskyllning och andra okvädningsord, som svaranden Ludvick Tack, som äger den förras syskonbarn, med sin fader, länsmannen Andreas Tack, har på tredje dagen efter sin hedersdag, som var först uti juli månad nästförlidne, i det Ludvick skolat nämnt denna sin svägerska så väl som dess man, skepparen Sigge Siggesson med några oanständiga ord, som rannsakingen och de edeligen avhörde vittnen bredare vittnar och innehåller uti denna häradstingsrättens dom, daterad Svarteborg den 7 oktober anno 1696.

Alldenstund det genom laggilla och edeligen avhörde vittnen nogsamt bevisligt är, att Ludvick Tack här uti dryckesmod och obesinnat med ärerörande och okvädningsord angripit denna sin hustrus syskonbarn hustru Maren Bertillsdotter, som han nu ångrar och gör avbön. Viljandes likväl klaganden, hustru Maren Bertillsdotter, avveta rättens laga dom och utslag, honom och flera till varning. Alltfördenskull dömer rätten det Ludvick Tack, som kallat Maren hora och tova, därföre bör bota 40 marker och för det ordet "brännvinsbalja" 3 marker, allt efter det 20 kapitel Tungomåls Balken, Landslagen, och göra här inför rätten en offentlig avbön. Dock skall Ludvick Tacks heder och ära för denna gång icke bliva förolämpad eller därmed prejudicerad. Men om Ludvick Tack oftare i sådan måtto framkommer, då plikte efter brott sitt. Och bliva dessa parter uti vite förelagt 20 daler smt till Foss kyrka, vilken än orsak är till oenighet. Blivandes ock härmed hustru Maren

Bertillsdotter, som oskyldigt angripen är, till sin heder och ära nu som tillförende i allo måtto oförkränt. Svaranden Ludvick Tack betale till käranden hustru Maren Bertillsdotter nio daler smt i expenser.

Länsmannen Andreas Tack, som ingen förgriplighet är övertygad, själv har varit drucken och är en fridsam man, bliver frikänd.

Prästerna övervakade noga hemlivet, och det fick till exempel inte förekomma att fästefolket bodde tillsammans, innan de var gifta. Vid tinget på Kviström den 14 juni 1714 förekommer ett mål, där det är prästen som instämt några personer för dylikt förseende:

Komministern i Foss pastorat vällärde herr Andreas Ålander på sin förmans herr prosten Seths vägnar andrager hurusom en änklings, Jacob Eriksson i Fjäll benämnd, och tvenne änkor, Karin Nillsdotter i Rom och Borta Olufsdotter ibidem, är blivna gifta och tagit var sina makar hem till sig någon tid förrän vigningen var förrättad. Underställer rättens omprövande huru de därför må anses. Alltså inkvirerades härom.

Mannen Jacob Eriksson giver vid handen att hans hustru blev död förlidet år vid Olufsmässotiden, och sedan intill sistl. kyndelsmässo hade han sin skröpliga syster hos sig, som skulle förestå hans hushåll, det hon ock gjorde så vida hennes krafter ville medgiva. Sedan blev hon så svag och kraftlös, att hon inte förmådde förestå hushållet och kort därefter dödde hon, och han kunde inte bekomma något kvinnfolk, som för honom i hushållet kunde göra någon tjänst utan nödgades betjäna sig av sin fästemo, som nu är hans hustru, Ingrid Hansdotter, som skötte hushållet för honom och gick till honom om dagen för att laga vad som kunde tarvas men var sällan någon natt där kvar. Detta vittnar nämndemannen Anders Olufsson i Åhs vara allt sant.

Hustrun Karin Nillsdotter i Rom föregiver att hennes salig man Swen Aslagsson blev död i ploganden år 1713, då hon ingen mans hjälp hade till att driva plogarbetet utan måste leja sig en plogman. När ploganden var överstånden, hade hon ingen man till att förestå sitt gårdsbruk, utan vid slåttertiden kommer då drängen Erik Halfwardsson från Ryr till henne och beder henne, varom de omsider blevo ense, och han hjälpte till att bärga hö och säd, eftersom hon var en fattig hustru och inte förmådde leja sig någon dräng. Men han var dock merendels hemma hos sina föräldrar, intilldess de helt nyligen blevo vigde.

Börta Olufsdotter i Rom berättar att hennes man Anders Jonsson blev död samma tid om våren 1713, som Karins man dödde, och drängen som tjänte henne, begav sig strax uti Kongl. Maj:ts tjänst som båtsman, så änkan stod sålunda blott och allena utan någon människohjälp varken av barn eller tjänstefolk till gårdens bebrukande, som är ett tredjedels hemman, utan hennes svärfader Amund i Staxäng hjälpte henne att bärga grödan. Därefter kom sonen Erik Amundsson till henne då hon skulle tröska och utlät sig vilja henne äkta, varom de blevo omsider förenade, varför han ock understundom var hos henne och tröskade men likväl mest hemma hos föräldrarna, intill dess de helt nyligen äro blivna vigde.

Herr pastorens fullmäktige tillstår att dessa par folk äro mycket fattiga folk. Nämnden uti Svarteborgs och Tose socknar intygar ock att de unga ej varit uti något stadigt bolag tillsammans med änklungen och änkor, utan änklungen avbidat sin sorgetid förrän vigseln förrättades. Alltså visste rätten intet att fälla dem till några böter.

Det kunde ibland hända att ett par fästefolk måste gå till häradstinget för att försöka ordna upp den blivande samlevnaden. Så skedde t.ex. vid tinget på Kviström den 6 november år 1741, därvid följande förekom:

Frälsefogden välbetrodde Rasmus Kihlström hade uttagit stämning uppå madam Chatarina Falk och hennes dotter, jungfru Anna-Maja Gafwelholm, bägge nu närvarande, till att förmå dem att återbära några gåvor, som den senare under titel av förmodat äktenskap emottagit och nu uppgåvos till en ring och en halv dukat av engelska kronor.

Käranden andrager det han av sin förmodade svärmoder madam Falk fått benäget löfte om hennes dotter, jungfru Gafwelholm, i vilket avseende oavsett därpå någon verklig förlovning följt, han ock givit henne förbenämnde gåvor, men som han nu sedermera förmärkt någon motvillighet och missnöje hos henne, så har det givit honom anledning till detta påstående, varmed han lika väl avstår, så framt hon nu förklarar sig villig att med honom fullborda det tillämnade äktenskapet.

I anseende till allt detta föreställde tingsrätten jungfru Gafwelholm att hon nu vore i sin frihet lämnad och utom allt tvång och fördenskull begärde hennes rena och otvungna yttrande om hon med välbetrodde Rasmus Kihlström äktenskap vill bygga eller ej. Härtill gav hon för rätten ett rent och tydeligt bejakande bifall, varuppå sedan hennes närvarande moder därtill givit sitt samtycke och rätten med henne tillönskat dem allsköns lycka och välsignelse, de själva den äktenskapliga föreningen med handtryckning befästade, i anseende ock Kihlström denna tvist om gåvornas återbärande upphävde, över vilket allt detta till betygande utur domboken lämnades.

Påståendet att jungfru Gafwelholm hade sin fria vilja till att säga ja eller nej, får man nog taga med en nypa salt, ty det framgår av ett annat protokoll från samma ting att hennes moder hade blivit skyldig Kihlström något mer än 160 daler silvermynt, en betydlig summa på den tiden. Det var när modern inte kunde betala dessa penningar som hon utlovade dottern och hela gästgivaregården till Kihlström. Giftermålet var alltså en överenskommelse emellan gästgiverskan och Kihlström, och dottern hade nog inte mycket att säga i saken. För att de inte skulle komma på bar backe måste den unga flickan liksom sälja sig till den i hennes ögon säkerligen mycket avskryvade frälsefogden. Överenskommelsen emellan frälsefogden och madame Falk finns bevarad i samma protokoll och lyder på följande sätt:

Sedan frälsebefallningsmannen välbetrodde Rasmus Kihlström min kära dotter Anna Maria Gafwelholm till äkta begärt och sådant numera uti kontrahenternas närvaro är av vederbörande betygat att de otvungna vilja igenom handsträckning inför den högtärade lovlige tingsrätten vordet fastsällt, alltdärföre och på det jag ålderstigna må få min övriga livstid i ro tillbringa samt efter döden till mitt vilorum anständigt ledsagas, upplåter jag härigenom till full ägo min tillkommande kära mag Rasmus Kihlström och dotter Anna Maria Gafwelholm icke allenast gästgiveriet vid Kviströms bro utan ock tre fjärdedelar i rustningshemmanet Kviström, som under kunglig hög nåd och förläning av hans Kongliga Maj:t gloorvördigste åminnelse konung Karl XI mina avlidne kära föräldrar blivit donerat, vilken donation sträcker sig fullgunsteligt till mig och mina efterkommande.

Emot denna förmån skall min kära måg till min kära son Andreas Gafwelholm betala 100 daler silvermynt vid anfordran, dock utan räntas erläggande, jämväl ock till min utrikes vistande son Magnus Gafwelholm 100 daler silvermynt, allt dock utan intresse.

Utom detta skall min merbenämnde måg under min nuvarande ålderdom och bräckliga tillstånd tillika med min dotter mig som lydiga barn till hända gå, försvarligen sköta och efter döden hederligen min döda lekamen till graven befordra och allt som ovan skrivet står redeligen hålla och efterleva.

Förklarar jag åter att skall ovannämnde Kihlström utan avsikt, antingen Gud skulle täckas begåva honom med min kära dotter under nuvarande äktenskap med livsfrukt eller ej efter dess hustrus avlidande så framt han henne skulle överleva, alla dessa nu varande förmåner utan någons antingen mina eller de övriga mina kära barns påtalan och anspråk ovedersägligen hemfalla. I övrigt tillkommer ock Kihlström för de förskotter han tid efter annan till mig gjort, att efter min död i lösören eller kontant eller in natura erhålla efter dess räkning, som ej kunnat kvitteras, 160 daler och 19 skill. silvermynt.

Häremot förklarar jag Rasmus Kihlström mig till alla delar och efter yttersta förmåga att vilja och skola igenom Guds nåd allt vad föreskrivet står efterkomma. Sålunda vara uti vittnes närvaro och påhör överenskommet, betygar undertecknade med namn och sigiller, som skedde i Kviström den 17 november 1741.

Chatarina Falk – Anders Gafwelholm. Å min och min tillkommande hustrus vägnar: Rasmus Kihlström. Säsom ombudna vittnen: A. Kuus. – S. Hansson.